

Анотація

Ващук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу спостереження як методу пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів, який застосовується в криміналістиці та використовується в практичній діяльності правоохоронних органів. Надано характеристику уваги як складової спостереження та окремо виділено й досліджено її властивості.

Ключові слова: криміналістика, метод пізнання, невербальна інформація, невербальні знаки, розслідування злочинів, спостереження, правоохоронні органи, верифікатор.

Аннотация

Ващук О. П. Метод познания невербальной информации при расследовании преступлений: наблюдение. – Статья.

Статья посвящена анализу наблюдения как метода познания невербальной информации при расследовании преступлений, который применяется в криминалистике и используется в практической деятельности правоохранительных органов. Охарактеризовано внимание как составляющую наблюдения, отдельно выделены и исследованы его свойства.

Ключевые слова: криминалистика, метод познания, невербальная информация, невербальные знаки, расследование преступлений, наблюдение, правоохранительные органы, верификатор.

Summary

Vashuk O. P. Method of knowledge of non-verbal information in the investigation of crime: surveillance. – Article.

This article analyzes the observation as a method of knowledge of non-verbal information in the investigation of crimes, which is used in forensics, and is used in the practice of law enforcement. Characterized attention as a component of the surveillance and separately identified and studied its properties.

Key words: forensic science, method of knowledge, non-verbal information, non-verbal signs, crime investigations, surveillance, law enforcement, verifier.

УДК 351.746.2+343.123.12]:(34:351.74)

Р. В. Тарасенко, В. Б. Любчик

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УСТАНОВАХ ДЛЯ ПОПЕРЕДНЬОГО УВ'ЯЗНЕННЯ

Для підтримання порядку в суспільстві необхідно, щоб свідки та потерпілі мали можливість безперешкодно свідчити в ході досудового розслідування чи надавати допомогу оперативним та слідчим підрозділам, давати свідчення в суді, не піддаючись залякуванню, а також незважаючи на загрозу відплати з боку кримінальних елементів. Підозрювані, обвинувачувані чи підсудні також повинні мати відповідні гарантії безпеки у випадку сприяння здійсненню правосуддя, виконання свого громадського обов'язку в інших формах, незалежно від думки вищих щаблів кримінальної ієрархії, навіть якщо вони знаходяться в установах для попереднього ув'язнення чи виконання покарань. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» передбачає серед категорій осіб, які мають право на забезпечення безпеки шляхом застосування відповідних заходів, не тільки свідка чи потерпілого, а підозрюваного й обвинуваченого [5, ст. 2]. Згідно з нормами чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) підозрюваний, обвинувачений має право заявляти клопотання про проведення процесуальних

дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо (п. 12 ч. 3 ст. 42) [1].

Проблемам забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства приділено увагу в працях відомих вітчизняних та закордонних вчених, зокрема К.В. Антонова, Л.І. Аркуші, Л.В. Брусниціна, М.П. Водька, А.М. Волощука, І.О. Воронова, В.І. Галагана, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, О.А. Зайцева, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенко, І.П. Козаченка, В.В. Крутова, Я.Ю. Кондратьєва, Д.Й. Никифорчука, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, М.Б. Саакяна, В.Г. Самойлова, Г.К. Синілова, О.П. Снігерьова, В.Л. Ортинського та інших. На монографічному рівні зазначеної проблематики торкалися І.В. Басиста, О.О. Гриньків, Г.О. Душейко, Ю.М. Крамаренко, М.В. Куркін, А.О. Ляш, Т.І. Панасюк, Р.М. Шехавцов та інші. Проте в роботах цих науковців питання забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в установах для попереднього ув'язнення не досліджувалися.

Торкуючись цієї тематики, зазначимо, що за кордоном доволі розповсюдженим явищем стало співробітництво обвинувачених зі слідством та судом в обмін на пом'якшення покарання (зменшення строку ув'язнення) і захист для себе, близьких та членів родини. Загальновизнано, що участь причетних до протиправної діяльності осіб у програмах захисту свідків має для них певний реабілітаційний ефект: у більшості випадків після звільнення з в'язниці вони продовжують вести нормальне життя законослухняних громадян, а рівень рецидиву серед учасників програм складає менше половини від рівня рецидиву серед інших осіб, які відбули покарання в місцях позбавлення волі. Хоча окремі особи згодом повертаються до злочинної діяльності, але їх кількість знаходиться в межах від 17% до 23% [11, с. 19].

Обвинувачений може бути взятий під варту з мотивів забезпечення його власних інтересів та фізичної безпеки. У науково-практичній літературі багато писалося про те, що на практиці нерідко зустрічалися випадки, коли шляхом арешту обвинуваченого забезпечувалися як інтереси правосуддя, адже обвинувачений втрачав можливість ухилитися від слідства та суду, так і інтерес самого обвинуваченого, якщо його життю загрожувала небезпека з боку співучасників злочину, зокрема з боку представників організованого злочинного угруповання. Ще за радянських часів висловлено думку, що підставами для затримання (і взяття під варту) можуть бути суспільне обурення, що виникає під час залишення на свободі особи, підозрюваної (обвинуваченої) у вчиненні тяжкого злочину, а також необхідність забезпечити особисту його безпеку, тобто запобігти суду Лінча [12, с. 336; 10, с. 83].

Цілком природно виглядає обурення громадян щодо вчинення будь-якого резонансного особливо тяжкого злочину, що вкрай суперечить суспільній моралі. У минулому соціальні емоції нерідко спонукали органи розслідування, прокуратуру та суд робити передчасні, недостатньо обґрунтовані затримання й арешти. О.І. Білоусов і С.М. Смоков відзначають, що прагнення задовольнити «почуття суспільної справедливості», догодити публіці призводить до серйозних порушень законності в діяльності органів розслідування, прокуратури та суду, тому «суспільні пристрасті» не можуть служити підставою для затримань та арештів [8, с. 51].

Щодо безпеки підозрюваного, якого не було затримано в разі відсутності встановлених законом підстав, то її зобов'язані забезпечити відповідні суб'єкти кримінального процесу та підрозділи, на які покладено обов'язок провадити заходи безпеки. За відсутності підстав для затримання певної особи немає підґрунтя для його суспільного осуду, оскільки «соціальне обурення» нерідко інспіровано. Затримання підозрюваного «в його ж інтересах» – це езуїтська постановка питання, не властива демократичній природі кримінального процесу [8, с. 51]. З іншого боку, тимчасове утримання під вартою в захисних цілях визначається Управлінням із наркотиків та злочинності ООН як позитивна практика в системі невідкладних заходів безпеки [11, с. 67]. Проте застосування такої міри сьогодні зустрічається нечасто.

Звернемося до практики Європейського суду з прав людини, зокрема до рішення Європейського суду «І. А. проти Франції» (I. A. v. France № 28213/95 від 23 вересня 1998 року): «Суд визнає, що деякі злочини внаслідок їхньої особливої тяжкості й суспільної реакції на них можуть стати причиною таких порушень громадського порядку, яка може виправдовувати досудове тримання під вартою, принаймні протягом певного часу. Отже, за виняткових обставин це міркування може бути враховане для цілей Конвенції, в усякому разі тією мірою, якою внутрішнє право визнає поняття порушення громадського порядку, спричинене злочином. Проте цю підставу можна вважати такою, що стосується справи, та достатньою лише за умови її підкріплення фактами, здатними довести, що звільнення обвинуваченого з-під варти справді спричинить порушення громадського порядку» [9, с. 102]; «Суд визнає, що в деяких випадках безпека особи, щодо якої провадиться слідство, вимагає його подальшого тримання під вартою, принаймні протягом якогось часу. Однак це може відбуватися тільки за виняткових обставин, що стосуються характеру відповідних злочинів, умов, за яких їх було вчинено, і контексту, у якому вони відбувалися» [9, с. 103]. Як бачимо, тимчасове утримання під вартою в захисних цілях цілком відповідає вимогам Європейської конвенції з прав людини.

У сучасних умовах все більша кількість закордонних правових систем передбачає для осіб, які співробітничать зі слідством та судом, не повне звільнення від відповідальності за участь у злочинній діяльності, а пом'якшення покарання, зменшення строку тюремного ув'язнення за всестороннє сприяння органам правопорядку та суду. Свідчення причетних до протиправної діяльності осіб про структуру та діяльність злочинних групувань, механізм учинення злочинів, співучасників тощо є надзвичайно корисними для судочинства, але водночас згубними для злочинців. Через це обвинувачені, які погодилися на співпрацю зі слідством та судом, наражаються на серйозну небезпеку для свого життя, потребують проведення щодо них відповідних заходів безпеки. Особливої актуальності ці питання набувають, коли такі особи знаходяться в місцях позбавлення волі.

Законодавством передбачена можливість забезпечення безпеки осіб, які перебувають у слідчих ізоляторах або в місцях із спеціальним режимом тримання, одним із шляхів:

- особистої охорони взятої під захист особи;
- заміни документів та зміни зовнішності;

- забезпечення конфіденційності даних про особу;
- закритого судового засідання.

Додатково до них можуть застосовуватися також такі заходи:

- переведення до іншої установи виконання покарань чи слідчого ізолятора або в інше місце із спеціальним режимом тримання;
- окреме тримання [5, ст. 19].

В установах для попереднього ув'язнення (слідчі ізолятори, ізолятори тимчасового тримання) взятих під варту осіб зазвичай тримають у маломісних або загальних камерах. У виняткових випадках із метою збереження слідчої таємниці, захисту ув'язнених від можливих посягань на їхнє життя чи запобігання вчиненню ними нового злочину або за наявності на те медичних підстав за мотивованою постановою особи установи, у провадженні яких знаходиться справа, чи начальника установи для попереднього ув'язнення, санкціонованою прокурором, їх можуть тримати в одиночних камерах. Застосування цього заходу до неповнолітніх не допускається, а в разі виникнення загрози їхньому життю вони переводяться до іншої маломісної або загальної камери [4, ст. 8]. Роздільне тримання заарештованих і засуджених здійснюється з метою захисту осіб від можливих посягань на їхнє життя чи запобігання вчиненню ними нового злочину. Викладені правила ізоляції діють під час усіх переміщень утримуваних осіб (конвоювання їх по коридорах і території, під час проведення прогулянок, саноброблення та інших заходів) [6, п. 4.6].

Коли є підстави вважати, що переведення на одиночне тримання не забезпечить особистої безпеки взятої під варту особи, вона на підставі персонального наряду Департаменту (Державної пенітенціарної служби України) переводиться до найближчого СІЗО. Для отримання персонального наряду до Департаменту надсилається погоджене з оперативним підрозділом, слідчим, прокурором або судом, у провадженні яких перебуває кримінальна справа взятої під варту особи, клопотання про її переведення до іншого СІЗО, також додаються такі документи:

- копія заяви учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича, витяг з отриманої оперативної та іншої інформації про наявність загрози його життю й здоров'ю;
- довідка з особової справи;
- матеріали попередньої перевірки отриманої заяви, звернення чи інформації;
- список осіб, які становлять загрозу для особи, узятої під захист, із зазначенням місця їх мешкання або перебування в установах виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної пенітенціарної служби України [7, п. 21-1].

Слід зазначити, що Закон України «Про попереднє ув'язнення», окрім можливості роздільного тримання, не передбачає жодних механізмів захисту життя взятих під варту учасників кримінального судочинства. При цьому цей же закон визначає, що особи, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, мають обов'язки й права, встановлені законодавством для громадян України (ч. 1 ст. 6) [4]. На сьогодні в установах попереднього ув'язнення існує небезпека проникнення та широкого розповсюдження кримінальних традицій, постійного впливу на свідомість взятих під варту осіб, стабілізації антисоціальних установок, що є причиною обов'язковості рис кримінальної субкультури для різних категорій утримуваних.

Кримінальна субкультура та світогляд є одними з основних чинників, які створюють серйозну небезпеку для тих обвинувачених, які погодилися співпрацювати зі слідством та судом.

Особливо це актуально, якщо в установах для попереднього ув'язнення поряд з узятими під державний захист учасниками кримінального судочинства утримують осіб, причетних до діяльності організованих злочинних угруповань, до вчинення вбивств на замовлення, схильних до вчинення тілесних ушкоджень, які дотримуються злочинських традицій та шанують кримінальну субкультуру.

Вважаємо, що положення чинного законодавства про попереднє ув'язнення не повною мірою гарантують безпеку особам, взятим під державний захист. Погодилося з тим, що в умовах СІЗО, де існує проблема переповнених камер, це складне завдання для адміністрації. Набагато простіше гарантувати безпеку взятим під варту особам в ізоляторах тимчасового тримання територіальних ОВС, де значно менша кількість утримуваних осіб та реально існує можливість оперативного вживання із цією метою необхідних заходів швидкого реагування під контролем керівництва міськрайлінорганів. У разі необхідності взяті під варту особи можуть бути тимчасово поміщені в окремі приміщення органу внутрішніх справ чи лікувальні заклади під надійною охороною.

У зв'язку з вищезазначеним пропонуємо викласти друге речення ч. 1 ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення» в такій редакції: «В окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні слідчих дій або потребою в забезпеченні безпеки, ці особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання».

Вважаємо, що ефективність забезпечення безпеки в установах пенітенціарної системи в цілому залежить від рівня взаємодії між компетентними правоохоронними органами, що обумовлено необхідністю проведення спільних заходів, обміну інформацією про стан та джерела загроз безпеці, провадження відповідних заходів безпеки, у тому числі після звільнення взятих під захист осіб із місць позбавлення волі у випадку, якщо зберігається загроза їхньому життю. Підрозділи (органи), які здійснюють заходи безпеки, мають взаємодіяти з адміністрацією слідчих ізоляторів чи установ виконання покарань. Для координації спільних дій із захисту учасників кримінального судочинства доцільно прийняти міжвідомчий (МВС та ДПСУ) наказ, у якому передбачити основні напрями взаємодії, способи та захищені канали зв'язку між представниками цих структур, відповідальних за підтримання контактів осіб, питання обмеження та захисту інформації про заходи безпеки та взятих під захист осіб, вимоги щодо дотримання режиму секретності тощо.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
4. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 360.

5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
6. Про затвердження Інструкції про роботу ізоляторів тимчасового тримання ОВС України : Наказ МВС України № 60дк від 20 січня 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1977-12>.
7. Про затвердження Інструкції про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах кримінально-виконавчої системи : Наказ ДДУПВП № 61 від 4 квітня 2005 року // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21. – Ст. 1160.
8. Білоусов О.І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України : [монографія] / О.І. Білоусов, С.М. Смоков. – О. : ОЮІ НУВС, 2009. – 112 с.
9. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. Макбрайд ; Генеральний директорат з прав людини і правових питань. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.
10. Клюков Е.М. Основание к задержанию по советскому уголовно-процессуальному законодательству / Е.М. Клюков // Сборник аспирантских работ. Серия «Общественные науки. Право». – Казань : Казанский университет, 1971. – С. 83–93.
11. Рекомендуемые виды практики в области защиты свидетелей при производстве по уголовным делам, касающимся организованной преступности / Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности. – Нью-Йорк : Организация Объединенных Наций, 2008. – 117 с.
12. Чельцов М.А. Уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 340 с.

Анотація

Тарасенко Р. В., Любчик В. Б. Перспективи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в установах попереднього ув'язнення. – Стаття.

Стаття присвячена проблемам забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в установах для попереднього ув'язнення та запровадження дієвого організаційно-правового механізму захисту учасників кримінального судочинства.

Ключові слова: учасник кримінального судочинства, свідок, підозрюваний, обвинувачений, організована злочинність, заходи безпеки, установа для попереднього ув'язнення, взяття під варту.

Аннотация

Тарасенко Р. В., Любчик В. Б. Перспективы обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства в учреждениях предварительного заключения. – Статья.

Статья посвящена проблемам обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства в учреждениях для предварительного заключения и внедрения действенного организационно-правового механизма защиты участников уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: участник уголовного судопроизводства, свидетель, подозреваемый, обвиняемый, организованная преступность, меры безопасности, учреждение для предварительного заключения, заключение под стражу.

Summary

Tarasenko R. V., Lubchik V. B. Prospects security of participants in criminal proceedings in the pre-trial detention. – Article.

The article is devoted to the problem of ensuring the safety of participants in the criminal justice institutions for pre-trial detention, the introduction of efficient organizational and legal mechanism for the protection of participants in criminal proceedings.

Key words: criminal justice party, witness, suspect, accused, organized crime, security measures for the establishment of pre-trial detention, imprisonment.